

Magdalena Budyn-Kulik

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

m.budynkulik@gmail.com

Marek Kulik

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

zadabus@gmail.com

Wybrane aspekty funkcjonowania konstytucyjnej zasady ochrony zaufania na gruncie prawa karnego w perspektywie internalizacji norm prawnych jako warunku jej efektywności

Chosen Aspects of Functioning of the Constitutional Principle of the Protection of Legitimate Expectations under Criminal Law in a Legal Norms' Internalization Perspective as a Condition of its Effectiveness

STRESZCZENIE

Opracowanie dotyczy funkcjonowania konstytucyjnej zasady ochrony zaufania na gruncie prawa karnego w perspektywie internalizacji norm prawnych. Zagadnienie zostało omówione na szerszym tle problematyki zasad prawa karnego, ich roli w systemie, umocowania, wartości walidacyjnej i sposobu rozstrzygania kolizji między poszczególnymi zasadami. Omówiono samą istotę zasady, jej rolę w perspektywie zasady państwa prawnego, wybrane aspekty jej kolizji z zasadą sprawiedliwości, szczególnie w aspekcie przedawnienia karalności. Ta ostatnia kwestia została omówiona także w nawiązaniu do problematyki zasady ochrony praw nabytych i zasady nieretroakcji prawa. Odrębne uwagi poświęcono roli zasady ochrony zaufania w sposobie rozumienia zasady *nullum crimen, nulla poena sine lege*. Kwestią, której poświęcono stosunkowo najwięcej uwagi było zagadnienie internalizacji norm prawnych jako warunku efektywnego funkcjonowania zasady ochrony zaufania.

Słowa kluczowe: prawo karne; ochrona zaufania; zasady; państwo prawa

Zasady ogólnoprawne (drugiego stopnia) mogą na gruncie danej gałęzi prawa mieć szczególną wagę czy rodzić swoiste problemy¹. Bywa tak w prawie karnym z uwagi na jego represyjny charakter². Sama konstrukcja przestępstwa jest w gruncie rzeczy oparta na kolizji dóbr³, więc interpretacja karnistyczna musi uwzględniać kontekst aksjologiczny⁴, który w sensie normatywnym często materializuje się w postaci zasady prawnej. Jako zasady ogólnoprawne, o szczególnym znaczeniu dla prawa karnego, wskazuje się zasadę praworządności (legalizmu), humanizmu i sprawiedliwości⁵.

Zasady są w karnistyce uważane za normy. Ich normatywność jest zwykle pojmowana jako nakaz ochrony pewnej wartości⁶. Są uznawane za normy dyrektywne⁷, co może oznaczać nakaz określonego zachowania, o ile jest skierowany do organu stosującego prawo⁸. Zasada nie musi być wyodrębniona w jednostkę redakcyjną, wystarczy, że można ją wywieść z przepisu (przepisów)⁹. Istnienie zasad nieskodyfikowanych powoduje, że w doktrynie brak zgody co do ich katalogu, a katalog ten ulega zmianom¹⁰ nie tylko legislacyjnym, lecz i wynikającym ze zmian wartości uznawanych przez system czy poglądów doktryny i orzecznictwa¹¹. Oznacza to istnienie zasad uznawanych przez doktrynę, a niewyrażonych wprost w ustawie¹² oraz że skodyfikowanie (zwłaszcza konstytucjonalizacja) zasady bywa przedmiotem intensywnej dyskusji doktryny¹³.

¹ M. Cieślak, *Polskie prawo karne*, Warszawa 1994, s. 118; S. Tkacz, *O zintegrowanej koncepcji zasad prawa w polskim prawoznawstwie (od dogmatyki do teorii)*, Toruń 2014, s. 141 i n.

² M. Cieślak, *Wstęp do nauki prawa karnego*, Gdańsk 1985, s. 124; *idem*, *Polska procedura karna*, Warszawa 1971, s. 202 i n. Por. M. Królikowski, *Dwa paradygmaty zasady proporcjonalności w prawie karnym*, [w:] *Zasada proporcjonalności w prawie karnym*, red. T. Dukiet-Nagórska, Warszawa 2010, s. 39 i n.

³ J. Giezek, *Przyczynowość oraz przypisanie skutku w prawie karnym*, Wrocław 1994, s. 162; M. Królikowski, *op. cit.*, s. 40.

⁴ M. Królikowski, *op. cit.*, s. 40.

⁵ M. Cieślak, *Polskie prawo...*, s. 118.

⁶ P. Wiatrowski, *Dyrektywy wykładni prawa karnego materialnego w judykaturze Sądu Najwyższego*, Warszawa 2013, s. 16. Por. M. Kordela, *Zasady prawa. Studium teoretycznoprawne*, Poznań 2012, s. 17.

⁷ M. Cieślak, *Wstęp do nauki...*, s. 122 i n.; *idem*, *Polskie prawo...*, s. 117. Por. S. Tkacz, *op. cit.*, s. 176.

⁸ Na przykład zasada humanitaryzmu (art. 3 k.k.) nakazująca stosowanie kar i środków karnych z uwzględnieniem zasad humanitaryzmu, w szczególności z poszanowaniem godności człowieka.

⁹ M. Cieślak, *Wstęp do nauki...*, s. 122 i n.; *idem*, *Polskie prawo...*, s. 117–118.

¹⁰ Por. A. Wąsek, *Refleksje nad zagadnieniami tradycji i postępu w polskim prawie karnym*, [w:] *Tradycja i postęp w prawie*, red. R. Tokarczyk, Lublin 1983, s. 103 i n.

¹¹ M. Cieślak, *Polskie prawo...*, s. 117.

¹² Por. M. Kordela, *op. cit.*, s. 224; S. Tkacz, *op. cit.*, s. 373. Należy stwierdzić wstrzemięźliwość praktyki w uznawaniu ich istnienia.

¹³ M. Zieliński, A. Municzewski, *Interpretacyjna rola zasad prawa*, [w:] *Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności. Księga ku czci Profesora Stanisława Waltosia*, red. J. Czapska,

Zasady te spełniają zaproponowany w teorii prawa „schemat obowiązywania zasad”¹⁴.

Przykładem zasady niewyrażonej wprost w treści przepisu jest *nulla poena sine lege*. Art. 42 Konstytucji i art. 1 § 1 k.k. normują zasadę *nullum crimen sine lege*, pomijając *nulla poena sine lege*, jednak można ją wyprowadzić z zasady ochrony zaufania. Rozwinięciem zasady *nullum crimen* są zasady *nullum crimen sine lege scripta, praevia, stricta i certa*. Tylko dwie pierwsze wprost wynikają z przepisu. To doktryna wywiodła zasady *lege certa i stricta*, a z tej ostatniej – zakaz analogii i wykładni rozszerzającej na niekorzyść sprawcy. Podobnie było z zasadą humanizmu, której nie należy mylić z kodeksową zasadą humanitaryzmu, mającej też charakter doktrynalny¹⁵. Praktyka nie kwestionuje bytu przynajmniej niektórych z tak wyprowadzonych zasad (np. *nulla poena sine lege*), choć ich ujęcie – zwykle pod kątem gwarancyjnym – sprawia, że raczej jest brak okazji do tego, by sąd w konkretnej sprawie wypowiedział się wprost na temat bytu danej zasady.

Z powyższego wynika, że w doktrynie podział na zasady systemu i zasady gałęzi jest dostrzegany, choć w niektórych pracach, zwłaszcza podręcznikowych, są przedstawiane tylko zasady gałęzi. Warto więc odnotować prace odnoszące się do zasad drugiego stopnia na gruncie prawa karnego¹⁶.

Rola zasad w wykładni wzrasta, od kiedy koncepcja wykładni czysto klaryfikacyjnej zaczęła ustępować derywacyjnej¹⁷, zgodnie z którą wykładni poddaje się każdy przepis, pierwszeństwo dyrektyw językowych jest tylko chronologiczne i konieczne jest zastosowanie wszystkich metod wykładni¹⁸.

A. Gaberle, A. Światłowski, A. Zoll, Warszawa 2000, s. 780; R. Dębski, *Uwagi o konstytucyjnym ujęciu zasady nullum crimen sine lege*, „Państwo i Prawo” 1992, z. 5, s. 92; K. Buchała, L. Kubicki, *Zasady odpowiedzialności karnej w przyszłej konstytucji*, „Państwo i Prawo” 1987, z. 10, s. 147–148; A. Wąsek, *Spojrzenie karnisty na projekt Konstytucji RP*, „Annales UMCS. Sectio G” 1997, Vol. XLIV, s. 177; A. Zoll, *Zasady prawa karnego w projekcie konstytucji*, „Państwo i Prawo” 1997, z. 3, s. 72 i n.

¹⁴ Por. M. Kordela, *op. cit.*, s. 222–223.

¹⁵ M. Cieślak, *Zasada humanizmu jako naczelną dyrektywa w sferze polskiego prawa karnego*, Kraków 2011, s. 366 i n.

¹⁶ Na przykład powołane wyżej prace M. Cieślaka, a także: A. Spotowski, *Zasada lex retro non agit (geneza, uzasadnienie, zasięg)*, „Palestra” 1985, nr 9, s. 14 i n.

¹⁷ Por. P. Wiatrowski, *Dyrektywy wykładni...*, s. 46. Widać zanik powoływania się SN na regułę *clara non sunt interpretanda*, co jest dowodem odchodzenia od koncepcji klaryfikacyjnej. Zwraca na to uwagę S. Zabłocki, *Wykładnia a pytania prawne*, [w:] *Teoria i praktyka wykładni prawa*, red. P. Winczorek, Warszawa 2005, s. 335. Odmienne, naszym zdaniem nietrafnie, J. Wyrembak (*Zasadnicza wykładnia znamion przestępstwa. Pozycja metody językowej oraz rezultatów jej użycia*, Warszawa 2009, s. 254–255), który uważa, iż SN preferuje koncepcję klaryfikacyjną.

¹⁸ M. Zieliński, *Interpretacja jako proces dekodowania tekstu prawnego*, Poznań 1972, s. 25; *idem*, *Podstawowe zasady współczesnej wykładni prawa*, [w:] *Teoria i praktyka wykładni...*, s. 118.

Nadaje to zasadom rolę korygującą wyniki wykładni¹⁹. Są więc one w prawie karnym bytem ontycznym, o wartości operacyjnej. Zasada może być argumentem walidacyjnym, najczęściej w tym sensie, że stanowi jedno z narzędzi do rekonstrukcji normatywnej podstawy decyzji, rzadziej ją współtworzy, a jeszcze rzadziej tworzy samodzielnie. Nie kwestionuje się jednak, a nawet przeciwnie – podkreśla się rolę zasad w zapewnieniu spójności systemu prawa karnego, w szczególności poziomej²⁰, choć zakotwiczenie niektórych z nich w Konstytucji sprawia, że mają znaczenie i dla spójności pionowej. W orzecznictwie wyrażono pogląd, że prawidłowa jest interpretacja pozostająca w zgodzie z zasadą²¹.

Kolizja zasady z inną normą może niekiedy być rozpatrywana jako wyjątek, naturalnie poza przypadkiem zasad, które nie dopuszczają wyjątków. Rozstrzygnięcie kolizji jest oczywiste, gdy zasada jest normą hierarchicznie wyżej usytuowaną²². W razie kolizji zasad mających oparcie w normach identycznej rangi konieczne jest ważenie zasad z zastosowaniem zasady proporcjonalności, która zresztą – jak przekonywająco dowiedziono – służy jako ogólna dyrektywa interpretacyjna w sytuacjach wątpliwych²³. Regułę tę można chyba uznać za odpowiadającą w ogólnych zarysach teorii wyważania R. Alexy'ego²⁴.

Nie istnieje pierwszeństwo zasady przed normą zwykłą – z jednym wyjątkiem dla zasady *nullum crimen, nulla poena*, która ma bezwzględne pierwszeństwo w razie kolizji z jakąkolwiek inną normą. Takie rozwiązanie możliwego konfliktu prowadzi niektórych autorów do wniosku, że jest ona regułą, a nie

¹⁹ Por. T. Dukiet-Nagórska, *Znaczenie zasady proporcjonalności dla wykładni przepisów prawno-karnych*, [w:] *Zasada proporcjonalności w prawie...*, s. 173 i n.; P. Wiatrowski, *Dyrektywy wykładni...*, s. 151 i n.

²⁰ P. Wiatrowski, *Dyrektywy wykładni...*, s. 137.

²¹ Postanowienie SN z dnia 17 listopada 2005 r., II KK 218/05, OSNKW 2006/2, poz. 17; postanowienie SN z dnia 6 marca 2008 r., III KK 345/07, OSNKW 2008/6, poz. 49; P. Daniluk, *Glosa do postanowienia SN z 6 marca 2008 r., III KK 345/07*, „Przegląd Sądowy” 2009, nr 5, s. 133; P. Wiatrowski, *Dyrektywy interpretacyjne systemowej wykładni prawa karnego materialnego w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2009, nr 2, s. 176; *idem*, *Dyrektywy wykładni...*, s. 151–152.

²² Charakter zasady *nullum crimen* nakazywał, także wtedy, gdy nie miała rangi konstytucyjnej, rozstrzygać na jej korzyść kolizję z każdą inną zasadą. Tak trafnie M. Cieślak (*Wstęp do nauki...*, s. 124; *Polskie prawo...*, s. 118–119).

²³ T. Dukiet-Nagórska, *op. cit.*, s. 177–178.

²⁴ R. Alexy, *Teoria praw podstawowych*, Warszawa 2011, s. 97. Por. P. Wiatrowski, *Dyrektywy wykładni...*, s. 16. Same zasady najczęściej rozumiane są tak, jak rozumiał je M. Cieślak, odwołując się z kolei do ich ujęcia wypracowanego przez J. Wróblewskiego (*Zagadnienia teorii wykładni prawa ludowego*, Warszawa 1959, s. 255 i n.), a następnie przez S. Wronkowską, M. Zielińskiego i Z. Ziemińskiego („*Zasady prawa*” w *perspektywie teorii prawa oraz szczegółowych nauk prawnych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1974, nr 2, s. 48 i n.). Na gruncie dogmatyki prawa karnego por. wysoce interesujące wywody M. Dąbrowskiej-Kardas (*Kara jako konflikt dóbr i kolizja norm w świetle koncepcji Roberta Alexy'ego konfliktu reguł i zasad. Rozważania na tle konstytucyjnych norm stanowienia i stosowania prawa*, „Przegląd Sądowy” 1996, nr 4, s. 20 i n.).

zasadą²⁵. Pojawił się też ciekawy pogląd, iż norma *nullum crimen* ze względu na swój zasadniczy charakter może, w zależności od przypisanej jej funkcji, działać jako zasada (argument na rzecz określonego rozstrzygnięcia) lub reguła (wyznacza ostatecznie rozstrzygnięcie)²⁶.

Odwołanie do zasad nie jest w doktrynie rzadkością, istnieje też w orzecznictwie, choć tu stosunkowo często tylko uzasadnia prymat dyrektyw językowych i brak zaufania do pozajęzykowych (uproszczone odwołanie do zasady *nullum crimen*)²⁷.

Katalog zasad prawa karnego obejmuje zatem dwie kategorie – ogólnoprawne o szczególnym znaczeniu dla prawa karnego i zasady prawa karnego *sensu stricto*. Katalog jednych i drugich nie jest doktrynalnie uzgodniony, lecz można przyjąć w obu wypadkach kilka zasad niespornych.

Wydaje się, że do pierwszej grupy należą: zasada sprawiedliwości, państwa prawnego, ochrony zaufania, nieretroakcji i proporcjonalności. Do zasad prawa karnego *sensu stricto* zalicza się zasadę legalizmu (praworządności), humanizmu, humanitaryzmu, prawa karnego czynu, winy, odpowiedzialności indywidualnej i osobistej oraz społecznej szkodliwości przestępstwa. Ustawodawca wyodrębnił rozdział I k.k. pt. *Zasady odpowiedzialności karnej*. W literaturze wyróżniono dwie grupy przypadków, gdy termin „zasady” pojawia się w tytule rozdziału²⁸. Formalnie należałoby tytuł rozdziału I k.k. zaliczyć do pierwszej (termin „zasady” jest dopełniony przez podmiot aktu prawnego), co mogłoby sugerować, iż jest to tylko zbiór reguł postępowania. Wydaje się, iż jest inaczej. Zasady zebrane w tym rozdziale mają charakter zasadniczy (podstawowy) dla gałęzi. Patrząc na nie przez pryzmat kryteriów formalnych wskazywanych w doktrynie, należy podkreślić, iż co do zasady mają źródła konstytucyjne, charakteryzuje je nadrzędność wobec pozostałych norm prawa karnego, są umieszczone w tak zatytułowanym rozdziale kodeksu, mają charakter niezmienny. Spełniają też warunki merytoryczne – mają szczególną doniosłość dla całego systemu prawa karnego²⁹.

Zasadami pomocniczymi, uzupełniającymi zasadę legalizmu, są zasady obowiązywania ustawy w czasie, miejscu i co do osób. Za techniczną regułę postępowania należy uznać art. 11 k.k.³⁰

²⁵ T. Gizbert-Tudnicki, *Reguły i zasady prawne*, „Państwo i Prawo” 1988, z. 3, s. 18 i n.; M. Zieliński, A. Munczewski, *op. cit.*, s. 775; P. Tuleja, *Normatywna treść praw jednostki w ustawach konstytucyjnych RP*, Warszawa 1997, s. 70; P. Wiatrowski, *Dyrektywy wykładni...*, s. 16. Założenie to jest możliwe, jeżeli przyjąć koncepcję, że zasady mogą być spełnione w pewnym stopniu, a odstępstwa od reguł są niedopuszczalne, jak chce R. Alexy (*op. cit.*, s. 97).

²⁶ S. Tkacz, *op. cit.*, s. 387.

²⁷ Szczegółowo zagadnienie wykładni stosowanej w orzecznictwie omawia P. Wiatrowski (*Dyrektywy wykładni...*, s. 193 i n.), a także A. Bielska-Brodziak, S. Tkacz i Z. Tobor (*Kilka uwag o wykładni prawa karnego*, „Studia Prawnicze” 2009, z. 3, 111 i n.).

²⁸ S. Tkacz, *op. cit.*, s. 105.

²⁹ *Ibidem*, s. 163–165.

³⁰ Niezależnie od jej funkcji gwarancyjnych.

Najistotniejszą zasadą szczegółową jest zasada legalizmu (praworządności)³¹. Nie jest ona samoistna. Da się ją wyprowadzić z zasady państwa prawnego, i to nie bezpośrednio, bo za pośrednictwem zasady ochrony zaufania. Właśnie ta ostatnia zasługuje na szczególną uwagę. Skierowana jest do wszystkich organów państwa, nakazując im odpowiednie kształtowanie relacji państwo – obywatel. Jej szczególnym adresatem jest ustawodawca. *Last but not least* odnosi się do podmiotów stosujących prawo – powinna być uwzględniana w procesie wykładni³².

Wynika ona z zasady państwa prawnego (art. 1 Konstytucji)³³, stanowi gwarancję jej (ich)³⁴ realizacji tak w aspekcie węższym (wymóg, by organy państwa przestrzegały prawa³⁵), jak i szerszym (połączenie sprawiedliwości formalnej z określonymi zasadami funkcjonowania organów państwa)³⁶. Należy ją zaliczyć do tzw. milczących założeń systemu; podobnie jak inne tego typu, znajduje potwierdzenie przez wyartykułowane wprost reguły prawne³⁷.

³¹ W rozumieniu prawa karnego materialnego, a nie procesowego.

³² Por. S. Tkacz, *op. cit.*, s. 175–177.

³³ J. Zakrzewska, *Państwo prawa a nowa konstytucja*, [w:] *Prawo w zmieniającym się społeczeństwie*, red. G. Skąpska, Kraków 1992, s. 325; K. Działocha, *Państwo prawne w warunkach zmian zasadniczych systemu prawa RP*, „Państwo i Prawo” 1992, z. 1, s. 15; S. Wronkowska, *Zarys koncepcji państwa prawnego w polskiej literaturze politycznej i prawnej*, [w:] *Polskie dyskusje o państwie prawa*, red. S. Wronkowska, Poznań 1995, s. 72; J. Wyrembak, *Zasada nullum crimen sine lege a wykładnia prawa (ze szczególnym uwzględnieniem pozycji metody językowej)*, „Przełęcz Sądowy” 2009, nr 9, s. 85; postanowienie TK z dnia 13 lutego 1991 r., W3/90, OTK 1991, poz. 27; wyrok SN z dnia 20 września 1991 r., II KRN 154/91, OSNKW 1992, nr 1–2, poz. 3; wyrok SN z dnia 17 października 1991 r., II KRN 274/91, OSNKW 1992, nr 3–4, poz. 19; wyrok TK z dnia 22 sierpnia 1990 r., K 7/90, OTK 1990, poz. 5; uchwała TK z dnia 29 stycznia 1992 r., W 14/91, OTK 1992, nr 1, poz. 20; orzeczenie TK z dnia 11 lutego 1992 r., K 14/91, OTK 1992, nr 1, poz. 7; orzeczenie TK z dnia 25 lutego 1992 r., K 3/91, OTK 1992, nr 1, poz. 1.

³⁴ W uchwale TK z dnia 29 stycznia 1992 r. (W 14/91, OTK 1992, nr 1, poz. 20) podkreśla się zbiorczy charakter zasad państwa prawa.

³⁵ J. Oniszczyk, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Kraków 2000, s. 37.

³⁶ B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 1999, s. 174; K. Działocha, *op. cit.*, s. 18 i n.; L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 1998, s. 58; J. Oniszczyk, *Konstytucja...*, s. 37. Por. A. Wąsek, *Projekt kodeksu karnego a międzynarodowe standardy praw człowieka*, [w:] *Problemy reformy prawa karnego*, red. T. Bojarski, E. Skrętowicz, Lublin 1993, s. 60; A. Zoll, *Idea „prawa prawnego” a prawo karne*, „Przełęcz Sądowy” 1992, nr 4, s. 3 i n. Por. też: P. Tuleja, W. Wróbel, *Konstytucyjne standardy prawa karnego w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, [w:] *Problemy odpowiedzialności karnej. Księga ku czci Profesora Kazimierza Buchały*, red. Z. Cwiakalski, M. Szewczyk, S. Waltoś, A. Zoll, Kraków 1994, s. 259.

³⁷ S. Tkacz, *op. cit.*, s. 389.

Zasada ochrony zaufania jest dyrektywą wykładni³⁸, a także źródłem dalszych zasad. Wyprowadzono z niej zakaz retroaktywności prawa, naruszania praw słusznie nabytych³⁹ i nakaz przyzwoitej legislacji, która nie działa wstecz, chroni prawa nabyte i zachowuje *vacatio legis*⁴⁰. Nakaz ten winien obejmować też postulat przystawania norm prawnych do społecznych. Ustawodawca nie może całkowicie zdać się na oczekiwania społeczne, ale normy prawa karnego nie mogą zupełnie nie odzwierciedlać najbardziej podstawowych wartości ważnych dla większości społeczeństwa (koncepcja prawa karnego jako *ultima ratio*). Gdy systemy norm społecznych i prawnych będą zbiorami rozłącznymi, nie dojdzie do internalizacji norm prawnych, które będą postrzegane jako narzucone z zewnątrz i przestrzegane tylko, gdy państwo to wymusi. Zaufanie do państwa i internalizacja norm wzajemnie na siebie wpływają. Zaufanie do państwa sprzyja internalizacji norm, a ich uwewnętrznienie sprawia, że zaufanie do państwa się gruntuje. Gdy państwo tworzy normy przystające do systemu norm społecznych, formułuje komunikat, że je zna, rozumie i bierze pod uwagę potrzeby oraz oczekiwania obywateli. Obywatel ma poczucie, iż państwo jest wobec niego „w porządku”, co może prowadzić do powstania potrzeby swoistego odwdzięczenia się w postaci przestrzegania przepisów czy współpracy z organami państwa⁴¹. Przystawalność systemu norm prawnych do wewnętrznego systemu jednostki tworzy poczucie wewnętrznej konieczności przestrzegania norm ze względu na fakt ich istnienia, a nie z obawy przed groźącą karą. Zadaniem państwa jest zbudowanie więzi z obywatelem tak, by postrzegał zaufanie do państwa jako oczywistość. Warto pamiętać, że zaufanie jest relacją, której zbudowanie wymaga czasu, dlatego niezbędna jest stabilność prawa. Częste zmiany prowadzą do chaosu poznawczego, jednostka traci orientację, jakie normy obowiązują. Zmiany nieskoordynowane mogą prowadzić do kolizji zasad i naruszenia niektórych z nich. Jeżeli obywatel jest przekonany, że może państwu ufać, uważa prawo za „dobre” i warte

³⁸ Wyrok TK z dnia 25 listopada 1997 r., K 26/97, OTK ZU 1997, nr 5–6, poz. 64; postanowienie TK z dnia 10 marca 1998 r., K 31/97, OTK 1998, nr 12, poz. 15; wyrok TK z dnia 31 marca 1998 r., K 24/97, OTK 1998, nr 2, poz. 13; B. Banaszak, [w:] B. Banaszak, M. Bernaczyk, *Aktywizm sędziowski we współczesnym państwie demokratycznym*, Warszawa 2012, s. 228.

³⁹ Wyrok TK z dnia 3 grudnia 1996 r., K 25/95, OTK ZU 1996, nr 6, s. 301; wyrok TK z dnia 25 listopada 1997 r., K 26/97, OTK ZU 1997, nr 5–6, s. 64; wyrok TK z dnia 16 czerwca 1999 r. (Dz.U., nr 55, poz. 588); B. Banaszak, *op. cit.*, s. 230; J. Oniszczyk, *Państwo prawne w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Warszawa 1996, s. 74 i n.; K. Działocha, W. Gromski, *Niepozytywistyczna koncepcja państwa prawnego a Trybunał Konstytucyjny*, „Państwo i Prawo” 1995, z. 3, s. 5 i n.; E. Morawska, *Klauzula demokratycznego państwa prawnego w Konstytucji RP na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, Toruń 2003, s. 205–206; J. Zakrzewska, *Konstytucyjna zasada państwa prawnego w praktyce Trybunału Konstytucyjnego*, „Państwo i Prawo” 1992, z. 7, s. 8.

⁴⁰ B. Banaszak, *op. cit.*, s. 234.

⁴¹ M. Budyn-Kulik, *Wzajemny wpływ świadomości społecznej i percepcji systemu prawa na funkcjonowanie zasady legalizmu i wyjątków od niej*, [w:] *Zasada legalizmu w procesie karnym*, red. B. Dudzik, J. Kosowski, I. Nowikowski, t. 1, Lublin 2015, s. 89 i n.

przestrzegania. Stosuje się do zakazów, koryguje nieprawidłowe postawy innych (np. w procesie wychowania dzieci), postrzega je jako naganne i jest skłonny współdziałać z organami państwa w procesie pociągania do odpowiedzialności sprawców (złożenie zawiadomienia o przestępstwie, nieuchylanie się od roli świadka).

Zbudowanie przez państwo, bo ono jest stroną mocniejszą w tej relacji, zaufania obywateli jest konieczne dla wprowadzania norm prawnych potrzebnych do zagwarantowania jego bytu i/lub usprawniienia funkcjonowania, które są postrzegane albo jako neutralne (np. przestępstwa przeciwko środowisku), albo nawet jako sprzeczne z akceptowanym przez niektórych obywateli systemem wartości (przestępstwa gospodarcze). Jeżeli zasada zaufania funkcjonuje prawidłowo, obywatel niejako „rozciąga” zaufanie, którym darzy państwo, na normy neutralne lub nawet sprzeczne z własnym systemem wartości i daje im posłuch.

Funkcjonującą prawidłowo zasadę ochrony zaufania można określić jako stosunek między państwem a obywatelem, w którym obywatel może państwu ufać, gdyż jest ono wobec niego lojalne⁴². Istnieje pewność prawa⁴³, postępowanie organów państwa jest przewidywalne⁴⁴, nie są dopuszczalne arbitralne zmiany prawa (zasada *lex severior retro non agit*) czy ukształtowanych sytuacji prawnych jednostek (zasada ochrony praw nabytych⁴⁵) w sposób niezgodny z ich racjonalnymi i usprawiedliwionymi oczekiwaniami⁴⁶. Prawo, w tym karne, nie pełni roli instrumentalnej dla doraźnych celów politycznych⁴⁷. Jak widać, na zasadę ochrony zaufania składa się kilka zasad szczegółowych. Część z nich jest samodzielnie skodyfikowana, co nadaje im przymiot samoistności, lecz nie pozbawia genetycznego zaczepienia w zasadzie ochrony zaufania.

Zaufanie obywateli do państwa nie musi w praktyce być regulą. Wpływ na to mają czynniki historyczne, obyczajowe, kulturowe, kształtujące relację państwo – obywatel. W państwach o ugruntowanej tradycji demokratycznej obywatele mają większe zaufanie do państwa, potrzebne są więc słabsze gwarancje przestrzegania

⁴² L. Garlicki, *Polskie prawo...*, s. 60; *idem*, *Orzecznictwo w 1993 roku*, „Przegląd Sądowy” 1994, nr 10; J. Oniszczyk, *Konstytucja...*, s. 47 i n.; *idem*, *Państwo prawne...*, s. 9 i n.

⁴³ A. Spotowski, *op. cit.*, s. 14.

⁴⁴ J. Oniszczyk, *Konstytucja...*, s. 47; wyrok TK z dnia 22 sierpnia 1990 r., K 7/90, OTK 1990, poz. 5; orzeczenie TK z dnia 2 marca 1993 r., K 9/92, OTK 1993, nr 1, poz. 6; wyrok TK z dnia 6 lipca 1999 r., P 2/99, OTK 1999, nr 5, poz. 103.

⁴⁵ E. Łętowska, *Polityczne aspekty prawa intertemporalnego. Państwo – prawo – obywatel*, Wrocław 1989, s. 353; W. Wróbel, *Z zagadnień retroaktywności prawa karnego*, „Przegląd Sądowy” 1993, nr 4, s. 5.

⁴⁶ K. Wojtyczek, *Granice ingerencji ustawodawczej w sferę praw człowieka w Konstytucji RP*, Kraków 1999, s. 216–218; M. Jackowski, *Zasada ochrony praw nabytych w polskim prawie konstytucyjnym*, „Przegląd Sejmowy” 2008, nr 1, s. 20 i n.

⁴⁷ K. Działocha, W. Gromski, *op. cit.*, s. 5 i n.

zasad (np. pewne kompetencje do karania czynów zabronionych przekazuje się organom pozasądowym). W Polsce, ze względu na istniejącą przez długi czas opozycję państwo – obywatel, proces budowania zaufania trwa, a jego przebieg spowalnia kwestionowanie idei odrębnej państwowości na rzecz struktur ponadpaństwowych⁴⁸. Postrzeganie państwa jako odrębnego od obywateli bytu utrudnia internalizację norm, które w powszechnym odbiorze są narzucone z zewnątrz i służą realizacji celów państwa, a nie społeczeństwa. Taka postawa sprawia, że te normy przestrzegane są tylko, gdy służy to realizacji celów jednostki. Gdy zachowanie zgodne z normą wiąże się z koniecznością ograniczenia praw czy wolności jednostki, nie daje jej ona posłuchu. Daje to efekt błędnego koła, gdyż państwo dla wymuszenia przestrzegania prawa zaczyna zwykle prowadzić bardziej represyjną politykę karną, co sprawia z kolei, iż obywatel jeszcze mniej się z nim utożsamia, w większym stopniu postrzega normy jako narzucone, w mniejszym stopniu ich przestrzega, a jego zaufanie do państwa maleje.

Postrzeganie prawa karnego przez pryzmat zasady ochrony zaufania ma znaczenie w aspekcie jego gwarancyjnej funkcji, która wyznacza na jego gruncie relacje między państwem a jednostką, gwarantując tej ostatniej, że nie spotka się z represją, jeżeli nie dopuści się czynu zabronionego, a także że w razie, gdy takiego czynu się dopuści, nie spotka się z reakcją dowolną, lecz określoną w ustawie⁴⁹. Zasada ochrony zaufania wiąże się też z funkcją ochronną. Jednostka ma mieć przekonanie, iż państwo zareaguje na naruszenie prawa, a sprawcy będzie wymierzona sprawiedliwa kara. Zmiany w prawie materialnym i procesowym, wprowadzane ze względów ekonomiki procesowej, powodują „rozmycie” odpowiedzialności karnej i mogą wpływać na ukształtowanie poczucia, że reakcja karna nie jest ani surowa, ani nieuchronna. Z punktu widzenia pokrzywdzonego przekłada się to na brak pewności, czy sprawca zostanie ukarany, a jeśli tak, to czy adekwatnie. Przeświadczenie o osłabieniu funkcji ochronnej osłabia zasadę ochrony zaufania.

Z zasady ochrony zaufania wynika zasada legalizmu, która z kolei jest gwarancją przestrzegania zasady ochrony zaufania (to samo można powiedzieć o wzajemnym stosunku zasad: ochrony zaufania i ochrony praw nabytych)⁵⁰. Tylko w państwie, w którym prawo karne respektuje legalizm można mówić o realnej ochronie zaufania.

⁴⁸ Przez wprowadzenie możliwości ingerowania organów ponadpaństwowych nie tylko w kształt konkretnych norm i rozstrzyganie konkretnych stanów faktycznych, ale też w kwestie podstawowe dotyczące fundamentów systemu.

⁴⁹ K. Buchała, A. Zoll, *Polskie prawo karne*, Warszawa 1995, s. 12; P. Kozłowska-Kalisz, [w:] *Prawo karne materialne. Część ogólna*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2011, s. 29.

⁵⁰ Por. A. Rybak, *Niektóre problemy międzyczasowego prawa karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2001, nr 12, s. 29–30.

Nie wchodząc w problematykę procesową, pragniemy zwrócić uwagę na w pewnym sensie dopełniającą w omawianym zakresie funkcję procesowej zasady legalizmu (art. 10 k.p.k.). Prawo karne jest stosowane co do zasady zawsze w razie powzięcia przez organ ścigania wiadomości o popełnieniu czynu ściganego z urzędu. Oskarżyciel publiczny jest w takim wypadku zobowiązany do wniesienia i popierania oskarżenia. Rozwiązanie to, ulegające ostatnio ograniczeniom, pełni istotną rolę w budowie autentycznego zaufania obywatela do państwa i prawa⁵¹.

Materialna zasada legalizmu jest zawarta w art. 42 Konstytucji, który stanowi: „Odpowiedzialności karnej podlega ten tylko, kto dopuścił się czynu zabronionego pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia. Zasada ta nie stoi na przeszkodzie ukaraniu za czyn, który w czasie jego popełnienia stanowił przestępstwo w myśl prawa międzynarodowego”. Przepis zawiera wyłącznie zasadę *nullum crimen sine lege crimini anteriori*, brak zasady *nulla poena*, jednak w doktrynie nie uważa się go za wadliwy, gdyż z zasady *nullum crimen* wypływa w sposób niewątpliwy *nulla poena*. Jako powód, dla którego tak jest, podaje się związek zasady *nullum crimen* z zasadą państwa prawa⁵². Związek ten bywa postrzegany jako oczywistość⁵³, lecz istnieje pogląd, że zakres zasady *nullum crimen* nie obejmuje ani tego, jaka kara może zostać wymierzona za czyn, jeżeli był on zabroniony w czasie popełnienia, ani czy wsteczne działanie ustawy może obejmować inne przepisy prawa karnego, które nie prowadzą do ustanowienia karalności czynów wcześniej prawnokarnie nierелеwantnych (np. dyrektywy wymiaru kary)⁵⁴. Nie podzielamy tego stanowiska, a to z powodu umocowania zasady *nullum crimen* w zasadzie ochrony zaufania, która rodzi potrzebę pełnej określoności konsekwencji powstających w razie popełnienia czynu. Dlatego zasada *nullum crimen* musi być uzupełniona zasadą *nulla poena*. W innym wypadku nie da się uznać, że państwo chroni zaufanie. Nie negując

⁵¹ Szczegółowo zagadnienie na gruncie procesowej zasady legalizmu omawia M. Budyn-Kulik (*op. cit.*, s. 90 i n.).

⁵² Postanowienie TK z dnia 25 września 1991 r., S6/921, OTK z 1991 r., Warszawa 1992, s. 290 i n. (głosy L. Gardockiego oraz P. Tulei i W. Wróbla, „Państwo i Prawo” 1992, z. 2); wyrok SN z dnia 20 września 1991 r., IIKRN 154/91, OSNKW 1992, nr 1–2, poz. 13. Por. R. Dębski, *Zasada nullum crimen sine lege i postulat wyłączności ustawy*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Iuridica” 1992, z. 50, s. 118; A. Wąsek, *Projekt kodeksu karnego...*, s. 63; Z. Czeszejko-Sochacki, *Prawnokarna problematyka w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, [w:] *Rozważania o prawie karnym. Księga pamiątkowa z okazji siedemdziesięciolecia urodzin Profesora Aleksandra Ratajczaka*, red. A.J. Szwarc, Poznań 1999, s. 69.

⁵³ A. Wąsek, *Spojrzenie karnisty...*, s. 177–178; *idem*, *Projekt kodeksu karnego...*, s. 67. Autor widzi w zasadzie państwa prawnego podstawę dla uzupełnienia zasady *nullum crimen* o zasadę *nulla poena*.

⁵⁴ T. Pietrzykowski, *Wsteczne działanie prawa i jego zakaz*, Kraków 2004, s. 226–227. Polemicznie: M. Kulik, *Przedawnienie karalności i przedawnienie wykonania kary w polskim prawie karnym*, Warszawa 2014, s. 143–144.

powiązania zasady *nullum crimen* z zasadą państwa prawa, uważamy, że następuje ono nie bezpośrednio, lecz za pośrednictwem zasady ochrony zaufania. Zasada ochrony zaufania konstytucjonalizuje zatem zasadę *nulla poena*.

Nie narusza zasady ochrony zaufania możliwość karania za przestępstwa, które w czasie popełnienia były przestępstwami *iuris gentium*, a ich kryminalizacja w prawie krajowym nastąpiła później. Biorąc pod uwagę hierarchię źródeł prawa, zabieg taki należy uznać za dopuszczalny.

Zasada *lex severior retro non agit* nie jest wyrażona w Konstytucji, lecz w art. 4 k.k., co sprawia, że istnieje pogląd (także w orzecznictwie TK), że ustawodawca zwykły może wyjątkowo wprowadzić regulacje z nią sprzeczne. Ponieważ jednak jest ona wiązana z zasadą państwa prawnego i ochrony praw nabytych⁵⁵, możliwość wstecznego pogarszania sytuacji sprawcy jest przyjmowana tylko dla przedawniania karalności. Pogląd ten jest uzasadniany w charakterystyczny sposób – twierdzi się, że nie ma tu pogarszania sytuacji sprawcy, więc nie działa zasada *lex severior*⁵⁶. Sama zasada nie jest podważana – wyłącza się konkretny przypadek spod zakresu jej działania. Optykę taką uważamy za błędną. Analizuje się problem tylko w kontekście zasady ochrony praw nabytych⁵⁷, twierdząc, że wchodzi ona w grę, gdy przedawnienie już nastąpi. Zanim termin upłynie, zasada ta nie chroni sprawcy⁵⁸. To prawda, lecz chroni go zasada ochrony zaufania⁵⁹. Nie istnieje prawo podmiotowe do przedawnienia karalności⁶⁰. Jednak

⁵⁵ Wyrok TK z dnia 22 sierpnia 1990 r., K 7/90, OTK 1990, poz. 5; uchwała TK z dnia 29 stycznia 1992 r., W 14/91, OTK 1992, nr 1, poz. 20; orzeczenie TK z dnia 11 lutego 1992 r., K 14/91, OTK 1992, nr 1, poz. 7; orzeczenie TK z dnia 25 lutego 1992 r., K 3/91, OTK 1992, nr 1, poz. 1. Por. A. Zoll, *Nowa kodyfikacja karna w świetle konstytucji*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 1997, nr 2, s. 101 i n.; wyrok TK z dnia 10 lipca 2000 r., SK 21/99, OTK ZU 2000, nr 5, poz. 144 (zdania odrębne sędziów L. Garlickiego i S. Jaworskiego); L. Garlicki, *Przegląd orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, „Przegląd Sądowy” 2001, nr 9, s. 93.

⁵⁶ Wyrok TK z dnia 25 maja 2004 r., SK 44/03, OTK ZU 2004, nr 5, poz. 46; wyrok TK z dnia 23 maja 2005 r., SK 44/04, OTK ZU 2005, nr 5, poz. 52.

⁵⁷ R. Koper, K. Sychta, J. Zagrodnik, *Karnomaterialne aspekty instytucji przedawnienia (zagadnienia wybrane)*, [w:] *Współzależność prawa karnego materialnego i procesowego*, red. Z. Cwiakalski, G. Artymiak, Warszawa 2009, s. 215; wyrok TK z dnia 25 maja 2004 r., SK 44/03, OTK ZU 2004, nr 5, poz. 46; wyrok TK z dnia 23 maja 2005 r., SK 44/04, OTK ZU 2005, nr 5, poz. 52.

⁵⁸ Uchwała SN z dnia 13 maja 1999 r., I KZP 15/99, OSNKW 1999, nr 7–8, poz. 39; postanowienie SN z dnia 19 sierpnia 1999 r., I KZP 25/99, OSNKW 1999, nr 9–10, poz. 53.

⁵⁹ R. Koper, K. Sychta i J. Zagrodnik (*op. cit.*, s. 215) stwierdzają, że zasada ochrony praw nabytych i zasada ochrony zaufania są ze sobą nierozzerwalnie związane. To prawda, ale dalszy wywód autorów wskazuje na to, że uważają te zasady za jedno i to samo, co nie ma uzasadnienia.

⁶⁰ Nie w pełni podzielamy pogląd R. Grupińskiego (*Zmiana przepisów o przedawnieniu karalności w świetle zasady lex retro non agit*, [w:] *Rozważania o prawie karnym...*, s. 126), który – wiążąc przedawnienie z zasadą państwa prawa i pewności prawa – zdaje się widzieć po stronie sprawcy ekspektatywę przedawnienia po określonym czasie. Na podstawie zasady ochrony praw

– zgodnie z zasadą ochrony zaufania – sprawca może spodziewać się, że termin przedawnienia upłynie⁶¹ i nie będzie arbitralnie wydłużony. Nawet zwolennicy poglądu, że wydłużanie terminów jest dopuszczalne, podkreślają, że nie może być ono remedium na trudności praktyczne ani mieć motywacji politycznej⁶², co trudno pogodzić z twierdzeniem, że jest ono tylko funkcją polityki karnej państwa⁶³. Stwierdzenie, że konieczne jest zachowanie umiaru⁶⁴ nie wystarcza. Według jakiego kryterium oceniać, czy w danym wypadku zachowano umiar? Nie wydaje się, by wystarczyło odniesienie do zasady proporcjonalności. Dlatego ustawowe klauzule kolizyjne, że do czynów popełnionych przed wejściem w życie ustawy wydłużającej termin przedawnienia karalności stosuje się terminy wydłużone, uważamy za sprzeczne z konstytucyjną zasadą ochrony zaufania.

Wyżej wskazano na niepoprawność łączenia przedawnienia karalności, którego termin jeszcze nie upłynął, z zasadą ochrony praw nabytych. Truizmem, koniecznym ze względu na porządek wyводу, jest stwierdzenie, że zasada ta chroni przed wprowadzeniem ponownej karalności, gdy termin jej przedawnienia upłynął.

Nie sposób pominąć wpływu konstytucyjnej zasady sprawiedliwości. Zasada ochrony zaufania pełni istotną rolę w aspekcie formalnym. Z punktu widzenia obywatela niekoniecznie wszystkie formalne aspekty sprawiedliwości muszą być realizowane. Wystarczy materialne poczucie sprawiedliwości (subiektywne i przez to względne). Zachowanie formalnych aspektów sprawiedliwości pozwala na uzasadnienie decyzji niekoniecznie zgodnych z oczekiwaniami jednostki (np. pokrzywdzonego). Czynienie wyjątków od zasad ogólnych, zwłaszcza bez podania racjonalnej przyczyny, sprawia, że decyzje stają się nieprzewidywalne,

---

nabytych chronione są tylko ekspektatywy najbardziej ukształtowane (M. Jackowski, *op. cit.*, s. 27; B. Banaszak, *op. cit.*, s. 227), a w tym wypadku trudno o takiej mówić.

⁶¹ A. Rybak, *op. cit.*, s. 26.

⁶² W. Wróbel, *Zmiana normatywna i zasady intertemporalne w polskim prawie karnym*, Kraków 2003, s. 528.

⁶³ W uzasadnieniu wyroku TK z dnia 25 maja 2004 r. (SK 44/03, OTK ZU 2004, nr 5, poz. 46) jest mowa, że przedawnienie jest tylko funkcją polityki karnej państwa, a zatem sprawca nie może mieć żadnych oczekiwań, dopóki nie nastąpi. Dalej jednak jest mowa o tym, że ów „element polityki karnej” może być częścią normy prawa karnego materialnego. Stosując taką logikę, można bronić poglądu, że do uprawomocnienia się wyroku skazującego, albo wręcz do odbycia kary, sprawca nie może mieć żadnych oczekiwań co do jej wysokości. Wysokość kary jest wskazana w ustawie, ale jest to „element polityki karnej”, który może się zmienić. Argumentacja taka wydawać by się mogła absurdalna. Zasada *nulla poena sine lege* wywodzi się jednak z zasady ochrony zaufania, a nie z zasady ochrony praw nabytych. W odniesieniu do przedawnienia TK pomija zasadę ochrony zaufania, ale szuka uzasadnienia (nie znajdując go) w zasadzie ochrony praw nabytych. Przedawnienie należy do uregulowań dotyczących kary *sensu largo*, być może więc optyka właściwa dla przedawnienia dotyczy i kary. Czyli także i zasada *nulla poena* powinna być uzasadniana zasadą ochrony praw nabytych? Jeżeli tak, nie da się jej uzasadnić i można negocjować jej istnienie.

⁶⁴ W. Wróbel, *Zmiana...*, s. 538.

a zaufanie obywatela zostaje nadszarpnięte. Aspekt sprawiedliwościowy znajduje podstawę normatywną w art. 53 k.k., zawierającym dyrektywy wymiaru kary.

Każda zasada konstytucyjna winna być przez ustawodawcę uwzględniana w największym możliwym stopniu, a kolizje – rozstrzygane z uwzględnieniem konkretnych warunków⁶⁵, na gruncie zasady proporcjonalności (art. 31 ust. 3 Konstytucji), przez wzgląd na bezpieczeństwo i porządek publiczny, ochronę środowiska, zdrowia i moralności publicznej oraz wolności i praw innych osób⁶⁶. Oznacza to, że zasada ochrony zaufania winna niekiedy ustąpić przed zasadą sprawiedliwości. Uwidocznić się to może właśnie na gruncie przedawnienia karalności. Uważamy za słuszne te przepisy, które zdecydowały o ponownym rozpoczęciu biegu terminów przedawnienia przestępstw, które w latach 1944–1990 nie były ścigane z przyczyn politycznych, również gdy termin już upłynął. Zasada sprawiedliwości może niekiedy uzyskać prymat nie tylko nad zasadą ochrony zaufania, ale także nad mocniejszą od niej zasadą ochrony praw nabytych.

Chodzi o art. 105 § 1 k.k., art. 4 pkt 1 i 1a ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Głównej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu) (Dz.U., nr 155, poz. 1016 ze zm.), art. 9 § 1 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Przepisy wprowadzające kodeks karny (Dz.U. z 1997 r., nr 88, poz. 554 ze zm.), ze zmianą z dnia 18 października 2006 r. (Dz.U., nr 217, poz. 1592). Do przedawnienia doszło (lub część terminu upłynęła) w związku z zaniechaniem ścigania przez powołane do tego organy⁶⁷, co delegitymizuje tak uzyskaną bezkarność⁶⁸, tym bardziej że było to rażące naruszenie praw pokrzywdzonych⁶⁹. Państwo jest obowiązane do przestrzegania praw nabytych, ale nabytych słusznie⁷⁰. Bezkarność drastycznie naruszałaby poczucie sprawiedliwości⁷¹. Nie

⁶⁵ K. Wojtyczek, *op. cit.*, s. 198.

⁶⁶ Por. *ibidem*, s. 201; L. Garlicki, *Przestanki ograniczania konstytucyjnych praw i wolności (na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego)*, „Państwo i Prawo” 2001, z. 10, s. 13.

⁶⁷ L. Gardocki, *Najnowsze zmiany w kodeksie karnym*, „Monitor Prawniczy” 1995, nr 1, s. 355; M. Kulik, *op. cit.*, s. 172.

⁶⁸ L. Gardocki, *Najnowsze zmiany...*, s. 335; *idem*, *Zagadnienia odpowiedzialności karnej za zbrodnie stalinowskie*, „Przegląd Prawa Karnego” 1992, nr 6, s. 63; M. Kulik, *op. cit.*, s. 173.

⁶⁹ A. Wąsek, *W gąszczu problematyki przedawnienia w prawie karnym*, [w:] *Współczesne problemy procesu karnego i wymiaru sprawiedliwości. Księga ku czci Profesora Kazimierza Marszala*, red. P. Hofmański, K. Zgrzyzek, Katowice 2003, s. 477.

⁷⁰ A. Wąsek, [w:] O. Górniok, S. Hoc, M. Kalitowski, S.M. Przyjemski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, *Kodeks karny. Komentarz*, t. 1, Gdańsk 2005, s. 758–759; M. Kulik, *op. cit.*, s. 172–173.

⁷¹ B. Nizieński, *Prawne aspekty ścigania zbrodni stalinowskich a instytucja przedawnienia*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1994, nr 3–4, s. s. 11; M. Kulik, *op. cit.*, s. 176; M. Kingreen, B. Pieroth, *Die verfassungsrechtliche Problematik der verjährungsgesetze*, „Neue Justiz” 1993, Nr 9, s. 391; H. Rosenau, *Tödliche Schüsse im staatlichen Auftrag. Die strafrechtliche Verantwortung von Grenzsoldaten für Schusswaffengebrauch an der deutsch-deutschen Grenze*, Baden-Baden 1998, s. 29 i n.

jest to złamanie zasad państwa prawnego, ale ich przywrócenie z mocą wsteczną, uzasadnione tym, że w przeszłości była łamana⁷².

Konstytucyjna zasada ochrony zaufania uzasadnia istnienie na gruncie prawa karnego szeregu zasad, które nie są wprost wyrażone w treści k.k. Zakotwiczenie zasady *nullum crimen sine lege* w zasadzie ochrony zaufania pozwala uzupełnić jej treść o element *nulla poena*. Istnieje związek obu tych zasad z zasadą *lex retro non agit*, która na gruncie prawa karnego zwykle nie była wyodrębniana, ale co do której w doktrynie przekonywająco podniesiono, że można już mówić o jej należytych uzasadnieniu⁷³, zwłaszcza w kontekście pewności prawa⁷⁴. Wydaje się, że jej zaczepienie w zasadzie ochrony zaufania może być uznane za dodatkowy argument za tym przemawiający.

Prawidłowe funkcjonowanie zasady ochrony zaufania zależy od właściwego ukształtowania przez państwo relacji z obywatelami. Zbudowanie zaufania jednostki do państwa jest długotrwałym procesem, a jego podstawę stanowi internalizacja przez nią norm prawnych. Uwewnętrznienie norm prawa z kolei przebiega sprawniej wówczas, gdy jednostka ma do państwa zaufanie. Budowaniu owego zaufania sprzyja istnienie jasno określonego katalogu zasad prawa, ich niezmiennosc, względna bezwyjątkowość (dopuszczalne są nieliczne wyjątki racjonalnie i czytelnie uzasadnione) oraz faktyczne posługiwanie się nimi przez organy stanowiące i stosujące prawo.

BIBLIOGRAFIA

- Alexy R., *Teoria praw podstawowych*, Warszawa 2011.
- Banaszak B., [w:] B. Banaszak, M. Bernaczyk, *Aktywizm sędziowski we współczesnym państwie demokratycznym*, Warszawa 2012.
- Banaszak B., *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 1999.
- Bielska-Brodziak A., Tkacz S., Tobor Z., *Kilka uwag o wykładni prawa karnego*, „Studia Prawnicze” 2009, z. 3.
- Buchała K., Kubicki L., *Zasady odpowiedzialności karnej w przyszłej konstytucji*, „Państwo i Prawo” 1987, z. 10.
- Buchała K., Zoll A., *Polskie prawo karne*, Warszawa 1995.
- Budyn-Kulik M., *Wzajemny wpływ świadomości społecznej i percepcji systemu prawa na funkcjonowanie zasady legalizmu i wyjątków od niej*, [w:] *Zasada legalizmu w procesie karnym*, red. B. Dudzik, J. Kosowski, I. Nowikowski, t. 1, Lublin 2015.
- Cieślak M., *Polska procedura karna*, Warszawa 1971.
- Cieślak M., *Polskie prawo karne*, Warszawa 1994.
- Cieślak M., *Wstęp do nauki prawa karnego*, Gdańsk 1985.

⁷² L. Gardocki, *Glosa do postanowienia TK z 25.09.1992 r. S 6/91*, „Państwo i Prawo” 1992, z. 2, s. 108.

⁷³ A. Wąsek, *W gąszczu problematyki...*, s. 477.

⁷⁴ A. Spotowski, *op. cit.*, s. 15; M. Kulik, *op. cit.*, s. 144 i n.

- Cieślak M., *Zasada humanizmu jako naczelną dyrektywę w sferze polskiego prawa karnego*, Kraków 2011.
- Czeszejko-Sochacki Z., *Prawnokarna problematyka w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, [w:] *Rozważania o prawie karnym. Księga pamiątkowa z okazji siedemdziesięciolecia urodzin Profesora Aleksandra Ratajczaka*, red. A.J. Szwarc, Poznań 1999.
- Daniluk P., *Glosa do postanowienia SN z 6 marca 2008 r., III KK 345/07*, „Przeegląd Sądowy” 2009, nr 5.
- Dąbrowska-Kardas M., *Kara jako konflikt dóbr i kolizja norm w świetle koncepcji Roberta Alexy’ego konfliktu reguł i zasad. Rozważania na tle konstytucyjnych norm stanowienia i stosowania prawa*, „Przeegląd Sądowy” 1996, nr 4.
- Dębski R., *Uwagi o konstytucyjnym ujęciu zasady nullum crimen sine lege*, „Państwo i Prawo” 1992, z. 5.
- Dębski R., *Zasada nullum crimen sine lege i postulat wyłączności ustawy*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Iuridica” 1992, z. 50.
- Dukiet-Nagórska T., *Znaczenie zasady proporcjonalności dla wykładni przepisów prawno-karnych*, [w:] *Zasada proporcjonalności w prawie karnym*, red. T. Dukiet-Nagórska, Warszawa 2010.
- Działocha K., *Państwo prawne w warunkach zmian zasadniczych systemu prawa RP*, „Państwo i Prawo” 1992, z. 1.
- Działocha K., Gromski W., *Niepozytywistyczna koncepcja państwa prawnego a Trybunał Konstytucyjny*, „Państwo i Prawo” 1995, z. 3.
- Gardocki L., *Glosa do postanowienia TK z 25.09.1992 r. S 6/91*, „Państwo i Prawo” 1992, z. 2.
- Gardocki L., *Najnowsze zmiany w kodeksie karnym*, „Monitor Prawniczy” 1995, nr 12.
- Gardocki L., *Zagadnienia odpowiedzialności karnej za zbrodnie stalinowskie*, „Przeegląd Prawa Karnego” 1992, nr 6.
- Garlicki L., *Orzecznictwo w 1993 roku*, „Przeegląd Sądowy” 1994, nr 10.
- Garlicki L., *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 1998.
- Garlicki L., *Przeegląd orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, „Przeegląd Sądowy” 2001, nr 9.
- Garlicki L., *Przesłanki ograniczania konstytucyjnych praw i wolności (na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego)*, „Państwo i Prawo” 2001, z. 10.
- Giezek J., *Przyczynowość oraz przypisanie skutku w prawie karnym*, Wrocław 1994.
- Gizbert-Studnicki T., *Reguły i zasady prawne*, „Państwo i Prawo” 1988, z. 3.
- Grupiński R., *Zmiana przepisów o przedawnieniu karalności w świetle zasady lex retro non agit*, [w:] *Rozważania o prawie karnym. Księga pamiątkowa z okazji siedemdziesięciolecia urodzin Profesora Aleksandra Ratajczaka*, red. A.J. Szwarc, Poznań 1999.
- Jackowski M., *Zasada ochrony praw nabytych w polskim prawie konstytucyjnym*, „Przeegląd Sejmowy” 2008, nr 1.
- Kingreen M., Pieroth B., *Die verfassungsrechtliche Problematik der verjährungsgesetze*, „Neue Justiz” 1993, Nr 9.
- Koper R., Sychta K., Zagrodnik J., *Karnomaterialne aspekty instytucji przedawnienia (zagadnienia wybrane)*, [w:] *Współzależność prawa karnego materialnego i procesowego*, red. Z. Cwiakalski, G. Artymiak, Warszawa 2009.
- Kordela M., *Zasady prawa. Studium teoretycznoprawne*, Poznań 2012.
- Kozłowska-Kalisz P., [w:] *Prawo karne materialne. Część ogólna*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2011.
- Królikowski M., *Dwa paradygmaty zasady proporcjonalności w prawie karnym*, [w:] *Zasada proporcjonalności w prawie karnym*, red. T. Dukiet-Nagórska, Warszawa 2010.
- Kulik M., *Przedawnienie karalności i przedawnienie wykonania kary w polskim prawie karnym*, Warszawa 2014.

- Łętowska E., *Polityczne aspekty prawa intertemporalnego. Państwo – prawo – obywatel*, Wrocław 1989.
- Morawska E., *Klauzula demokratycznego państwa prawnego w Konstytucji RP na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, Toruń 2003.
- Nizieński B., *Prawne aspekty ścigania zbrodni stalinowskich a instytucja przedawnienia*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1994, nr 3–4.
- Oniszczyk J., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Kraków 2000.
- Oniszczyk J., *Państwo prawne w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Warszawa 1996.
- Orzeczenie TK z dnia 11 lutego 1992 r., K 14/91, OTK 1992, nr 1, poz. 7.
- Orzeczenie TK z dnia 25 lutego 1992 r., K 3/91, OTK 1992, nr 1, poz. 1.
- Orzeczenie TK z dnia 2 marca 1993 r., K 9/92, OTK 1993, nr 1, poz. 6.
- Pietrzykowski T., *Wsteczne działanie prawa i jego zakaz*, Kraków 2004.
- Postanowienie SN z dnia 19 sierpnia 1999 r., I KZP 25/99, OSNKW 1999, nr 9–10, poz. 53.
- Postanowienie SN z dnia 17 listopada 2005 r., II KK 218/05, OSNKW 2006/2, poz. 17.
- Postanowienie SN z dnia 6 marca 2008 r., III KK 345/07, OSNKW 2008/6, poz. 49.
- Postanowienie TK z dnia 13 lutego 1991 r., W3/90, OTK 1991, poz. 27.
- Postanowienie TK z dnia 25 września 1991 r., S6/921, OTK z 1991 r., Warszawa 1992 (z glosami L. Gardockiego oraz P. Tulei i W. Wróbla, „Państwo i Prawo” 1992, z. 2).
- Postanowienie TK z dnia 10 marca 1998 r., K 31/97, OTK 1998, nr 12, poz. 15.
- Rosenau H., *Tödliche Schüsse im staatlichen Auftrag. Die strafrechtliche Verantwortung von Grenzsoldaten für Schusswaffengebrauch an der deutsch-deutschen Grenze*, Baden-Baden 1998.
- Rybak A., *Niektóre problemy międzyczasowego prawa karnego*, „Prokuratura i Prawo” 2001, nr 12.
- Spotowski A., *Zasada lex retro non agit (geneza, uzasadnienie, zasięg)*, „Palestra” 1985, nr 9.
- Tkacz S., *O zintegrowanej koncepcji zasad prawa w polskim prawoznawstwie (od dogmatyki do teorii)*, Toruń 2014.
- Tuleja P., *Normatywna treść praw jednostki w ustawach konstytucyjnych RP*, Warszawa 1997.
- Tuleja P., Wróbel W., *Konstytucyjne standardy prawa karnego w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, [w:] *Problemy odpowiedzialności karnej. Księga ku czci Profesora Kazimierza Buchały*, red. Z. Cwiąkalski, M. Szewczyk, S. Waltoś, A. Zoll, Kraków 1994.
- Uchwała SN z dnia 13 maja 1999 r., I KZP 15/99, OSNKW 1999, nr 7–8, poz. 39.
- Uchwała TK z dnia 29 stycznia 1992 r., W 14/91, OTK 1992, nr 1, poz. 20.
- Wąsek A., [w:] O. Górniok, S. Hoc, M. Kalitowski, S.M. Przyjemski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, *Kodeks karny. Komentarz*, t. 1, Gdańsk 2005.
- Wąsek A., *Projekt kodeksu karnego a międzynarodowe standardy praw człowieka*, [w:] *Problemy reformy prawa karnego*, red. T. Bojarski, E. Skrętowicz, Lublin 1993.
- Wąsek A., *Refleksje nad zagadnieniami tradycji i postępu w polskim prawie karnym*, [w:] *Tradycja i postęp w prawie*, red. R. Tokarczyk, Lublin 1983.
- Wąsek A., *Spojrzenie karnisty na projekt Konstytucji RP*, „Annales UMCS. Sectio G” 1997, Vol. XLIV.
- Wąsek A., *W gąszczu problematyki przedawnienia w prawie karnym*, [w:] *Współczesne problemy procesu karnego i wymiaru sprawiedliwości. Księga ku czci Profesora Kazimierza Marszala*, red. P. Hofmański, K. Zgryzek, Katowice 2003.
- Wiatrowski P., *Dyrektywy interpretacyjne systemowej wykładni prawa karnego materialnego w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2009, nr 2.
- Wiatrowski P., *Dyrektywy wykładni prawa karnego materialnego w judykaturze Sądu Najwyższego*, Warszawa 2013.

- Wojtyczek K., *Granice ingerencji ustawodawczej w sferę praw człowieka w Konstytucji RP*, Kraków 1999.
- Wronkowska S., *Zarys koncepcji państwa prawnego w polskiej literaturze politycznej i prawnej*, [w:] *Polskie dyskusje o państwie prawa*, red. S. Wronkowska, Poznań 1995.
- Wronkowska S., Zieliński M., Ziemiński Z., „Zasady prawa” w *perspektywie teorii prawa oraz szczegółowych nauk prawnych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1974, nr 2.
- Wróbel W., *Z zagadnień retroaktywności prawa karnego*, „Przegląd Sądowy” 1993, nr 4.
- Wróbel W., *Zmiana normatywna i zasady intertemporalne w polskim prawie karnym*, Kraków 2003.
- Wróblewski J., *Zagadnienia teorii wykładni prawa ludowego*, Warszawa 1959.
- Wyrembak J., *Zasada nullum crimen sine lege a wykładnia prawa (ze szczególnym uwzględnieniem pozycji metody językowej)*, „Przegląd Sądowy” 2009, nr 9.
- Wyrembak J., *Zasadnicza wykładnia znamion przestępstwa. Pozycja metody językowej oraz rezultatów jej użycia*, Warszawa 2009.
- Wyrok SN z dnia 20 września 1991 r., II KRN 154/91, OSNKW 1992, nr 1–2, poz. 3, 13.
- Wyrok SN z dnia 17 października 1991 r., II KRN 274/91, OSNKW 1992, nr 3–4, poz. 19.
- Wyrok TK z dnia 22 sierpnia 1990 r., K 7/90, OTK 1990, poz. 5.
- Wyrok TK z dnia 3 grudnia 1996 r., K 25/95, OTK ZU 1996, nr 6.
- Wyrok TK z dnia 25 listopada 1997 r., K 26/97, OTK ZU 1997, nr 5–6, poz. 64.
- Wyrok TK z dnia 31 marca 1998 r., K 24/97, OTK 1998, nr 2, poz. 13.
- Wyrok TK z dnia 16 czerwca 1999 r. (Dz.U., nr 55, poz. 588).
- Wyrok TK z dnia 6 lipca 1999 r., P 2/99, OTK 1999, nr 5, poz. 103.
- Wyrok TK z dnia 10 lipca 2000 r., SK 21/99, OTK ZU 2000, nr 5, poz. 144.
- Wyrok TK z dnia 25 maja 2004 r., SK 44/03, OTK ZU 2004, nr 5, poz. 46.
- Wyrok TK z dnia 23 maja 2005 r., SK 44/04, OTK ZU 2005, nr 5, poz. 52.
- Zabłocki S., *Wykładnia a pytania prawne*, [w:] *Teoria i praktyka wykładni prawa*, red. P. Winczorek, Warszawa 2005.
- Zakrzewska J., *Konstytucyjna zasada państwa prawnego w praktyce Trybunału Konstytucyjnego*, „Państwo i Prawo” 1992, z. 7.
- Zakrzewska J., *Państwo prawa a nowa konstytucja*, [w:] *Prawo w zmieniającym się społeczeństwie*, red. G. Skąpska, Kraków 1992.
- Zieliński M., *Interpretacja jako proces dekodowania tekstu prawnego*, Poznań 1972.
- Zieliński M., *Podstawowe zasady współczesnej wykładni prawa*, [w:] *Teoria i praktyka wykładni prawa*, red. P. Winczorek, Warszawa 2005.
- Zieliński M., Munczewski A., *Interpretacyjna rola zasad prawa*, [w:] *Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności. Księga ku czci Profesora Stanisława Waltosia*, red. J. Czapska, A. Gaberle, A. Światłowski, A. Zoll, Warszawa 2000.
- Zoll A., *Idea „prawa prawnego” a prawo karne*, „Przegląd Sądowy” 1992, nr 4.
- Zoll A., *Nowa kodyfikacja karna w świetle konstytucji*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 1997, nr 2.
- Zoll A., *Zasady prawa karnego w projekcie konstytucji*, „Państwo i Prawo” 1997, z. 3.

SUMMARY

The article deals with the constitutional principle of the protection of legitimate expectations under criminal law in a legal norms' internalization perspective. We discuss it against the wider backdrop of criminal law rules, their role in the system, the place, assuming value and ways of solving conflicts between different rules. The text deals with the nature of the principle, its role in

the rule of law perspective, chosen aspects of its conflict with the justice principle, especially as far as limitation law is concerned. The last thing is discussed also with reference to the principle of the protection of vested interests and the principle of non-retroactivity of law. Special attention is paid to the role that the legitimate expectations protection plays in understanding *nullum crimen sine lege* rule. One of the main points is the problem of law norms' internalization as a condition of effectiveness of the legitimate expectations protection principle.

Keywords: criminal law; trust protection rule; state of law rule